

L'arrel basca de Catalunya

Autor: Marc Pons

Data de publicació: 29-08-2020

Article d'En Marc Pons a 'Elnacional.cat' del dia 9 d'agost d'aquest 2020. Catalunya té un subsrat basc que va durar fins a l'onzena centúria.

Roma, segle I. Els escriptors, geògrafs i viatgers romans Estrabó i Plini documenten el primer mapa polític i cultural de la península Ibèrica. I descriuen l'existència d'un poble establert a les dues vessants del Pirineu (entre les actuals Cerdanya —a l'est— i Baztan —a l'oest—), que no formava part ni del món celta, ni del món ibèric: els bascos. Sobre aquest territori, mil anys després hi hauria Catalunya, n'ocupaven l'extrem nord-occidental. La seva existència ens ha deixat molts vestigis, sobretot topònims: Andorra, Urgell o Aran —per citar alguns exemples—, són d'arrel netament eusquera. Aquella cultura es va projectar més enllà de la romanització, va resistir la llatinització i va subsistir fins passat l'any 1000. Després ve un llarg silenci que planteja una misteriosa qüestió: què se'n va fer d'aquells bascos catalans?

Com i quan van arribar els bascos a la península Ibèrica?

Aquesta és la pregunta més controvertida. Hi ha diverses teories, però la més acceptada entre la comunitat acadèmica i científica és la que proposa que els bascos (els protobascos, en aquest cas) són el primer home modern (homo sapiens sapiens) que arriba a la península. Fa uns 20.000 anys, grups de ramaders de les muntanyes del Caucas (sobre les actuals repúbliques de Geòrgia, Azerbaidjan, i Armènia) es van desplaçar cap a l'oest, en un viatge que va durar diverses generacions, i que va concloure als Pirineus. Si més no, en un principi, perquè investigacions recents apunten que una branca important d'aquella migració va continuar el viatge cap a la façana atlàntica de les actuals França, Bèlgica i Països Baixos; i, fins i tot, aprofitant que, en aquell moment, les illes britàniques estaven enganxades al continent, van colonitzar les actuals Anglaterra, Escòcia i Irlanda.

Mapa de l'expansió i retroces de la llengua i cultura basca / Font: Nabarralde

Per què els bascos pirinencs no van sucumbir a la llatinització?

Durant la conquesta romana de la península Ibèrica (segles III; II i I aC), les petites nacions basques del Pirineu occidental peninsular van ser les grans aliades de Roma. I la lloba capitolina els ho va premiar amb el domini d'extenses propietats a la vall alta de l'Ebre (actuals Navarra i Rioja). Aquells bascos es van romanitzar i es van llatinitzar i, segles més tard, el seu llatí vulgar es convertiria en les llengües castellana i aragonesa. Però, també és cert que la població que va romandre a les zones més muntanyoses no va ser mai llatinitzada. Això és el que va passar a bona part del Pirineu català. Cap a l'any 1000, cinc segles després de la desintegració de l'imperi romà, l'eusquera (o protoeusquera) encara era la llengua viva de les classes populars, i el català només ho era de les elits i les escasses classes urbanes del territori.

Fins quan va resistir el basc a Catalunya?

Els professors Josep M. Nadal i Modest Prats, en la seva Història de la llengua catalana confirmen el que —anteriorment— apuntaven els també professors Ramon Menéndez Pidal a Los orígenes del idioma español i Koldo Mitxelena a Sobre el pasado de la lengua vasca: “El basc dels Pirineus centrals hauria sobreviscut en part fins a la meitat de l'Edat Mitjana (segles XI i XII) formant al Pallars —a causa de la configuració orogràfica de la zona— una mena d'illot lingüístic resistent a la romanització. Això no significa pas que el llatí no hagués entrat gens en aquesta zona, sinó que hi hauria conviscut amb el basc, llengües entre les quals no hi hauria hagut tan una frontera geogràfica com una frontera social”. Curt i ras, en aquell racó el català era la llengua del poder, i el basc, la llengua viva, però recessiva, de les classes populars.

Per què desapareix el basc a Catalunya?

Abundant en la teoria del professor Koldo Mitxelena (que afirma que la llengua basca, en entrar en contacte amb altres llengües, sempre ha experimentat una dinàmica recessiva), la investigació moderna ha resolt que, al nord-oest de Catalunya, el basc desapareix amb l'evangelització del territori. Efectivament, la religió ancestral dels bascos —de naturalesa astral— va conviure amb el cristianisme fins als segles XI i XII, en la mateixa mesura que expliquen Nadal i Prats quan parlen de la llengua. Fins que, a cavall dels anys 1000 i el 1100, el cristianisme militant es rearma arreu d'Europa. És l'època de fundació dels grans ordes religiosos. És l'època, també, que a la Vall de Boí (Alta Ribagorça) apareixen —de sobte i com bolets— les esglésies romàniques. I és l'època que desapareix, definitivament, qualsevol vestigi de la cultura basca a Catalunya.

L'evangelització? com una estratègia de domini i enquadrament de la societat / Font: British Library

Quan desapareix el basc a l'Aragó?

La desaparició del basc a Catalunya havia seguit el camí de llevant a ponent. Nadal i Prats, sobre un estudi anterior del lingüista Joan Coromines, dibuixen la retracció del basc: molt abans del primer testimoni de l'existència de la llengua catalana (812), el basc hauria desaparegut de la Cerdanya a finals de la dominació romana (segles V i VI); i de l'Alt Urgell i d'Andorra durant l'etapa visigòtica, o fins i tot carolíngia (segles VII i VIII). Molt probablement, també en aquests casos, hi va tenir un pes extraordinari el procés d'evangelització. En canvi, a l'Aragó, l'antropòleg Bienvenido Mazcaray —a Los orígenes de la Ribagoza— censa un grup important de cases construïdes durant la centúria del 1600 a la vall de l'Ésera, que a la volta de la porta llueixen la inscripció “Gara, gara, gara”, una expressió euskàrica equivalent al nostre “som i serem”.

El nou Déu cristià?, que suplanta les divinitats protobasques. Pantocrator de Taüll / Font: MNAC

Què ens van deixar aquells bascos “catalans”?

Aquelles societats conservaven les institucions socials de l'antiguitat: propietat comunal i tradició matriarcal, que van transcendir molt desdibuixades. Però, en canvi, la religió tradicional —un diàleg molt profund entre l'espècie humana i l'univers— es va conservar oculta i, durant generacions es va transmetre, sempre, de mares a filles. El poder (el civil i l'eclesiàstic) la van catalogar com a bruixeria i la van perseguir fins a l'extenuació. Resulta molt revelador que el primer cop que a Europa es tipifica la bruixeria com una activitat delictiva és a la vall d'Àneu, l'any 1424, epicentre del que havia estat el món basc a Catalunya. I això no vol dir que totes les bruixes catalanes fossin d'origen protobasc. Però no oblidem que la Inquisició hispànica va fabricar un potent discurs que venia a dir que l'eusquera era la llengua de la cort de Satanàs (segles XVI i XVII).

Representació? de l'execució? de les bruixes de Terrassa / Font: Arxiu Històric de Terrassa

Què més ens van deixar?

Aquella societat va ser absorbida pel món social i cultural català. A excepció del país d'Aran, evangelitzat des de la

diòcesi de Comenge (Occitània). Però molt abans de la seva desaparició, la cultura protobasca va influir en la formació de la llengua catalana. En l'actualitat, a Catalunya, es conserven més de cent topònims bascos, alguns ben coneguts, com Gerri, Esterri, Suert/Sort, Arinsal, Urtx, Salardú o Beret. També van deixar centenars d'elements al nostre lèxic: esquerra, pissarra, gavarra, paparra, estalvi, gavet, gerdó, marrà, o quer. Testimonis d'aquells homes i dones que, fa milers d'anys, es van establir als Pirineus. Que, com nosaltres, es preguntaven quin era el propòsit de la seva existència. I que, molt abans que el cristianisme, van crear un diàleg amb l'univers, presidit per la trinitat Ama Lur (mare terra), Ilargia (lluna) i Eguzki (sol).

Marc Pons

Barcelona.

Diumenge, 9 d'agost del 2020. 05:30

https://www.elnacional.cat/ca/cultura/marc-pons-reportatge-arrel-basca-catalunya_529014_102.html